

- Bogumił Szmulik (red.)  
Andrzej Pogłódek (red.)

# HISTORIA DOKTRYN POLITYCZNYCH I PRAWNYCH

a)

b)

c)



## TESTY BECKA

Historia doktryn politycznych i prawnych

W sprzedaży:

*T. Maciejewski*

**HISTORIA ADMINISTRACJI I MYŚLI ADMINISTRACYJNEJ.  
CZASY NOWOŻYTNE I WSPÓŁCZESNE (XVI–XX w.)**

Podręczniki Prawnicze

*M. Maciejewski, J.E. Kundera (red.)*

**LEKSYKON MYŚLICIELI POLITYCZNYCH I PRAWNYCH**

Encyklopedie i Leksykony

*T. Maciejewski*

**HISTORIA POWSZECHNA USTROJU I PRAWA, wyd. 4**

Studia Prawnicze

*T. Maciejewski*

**LEKSYKON HISTORII PRAWA I USTROJU.  
100 PODSTAWOWYCH POJĘĆ**

Encyklopedie i Leksykony



[www.ksiegarnia.beck.pl](http://www.ksiegarnia.beck.pl)

# HISTORIA DOKTRYN POLITYCZNYCH I PRAWNYCH

**Redaktorzy:**

**prof. Bogumił Szmulik**

*Profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie  
i Społecznej Akademii Nauk w Warszawie*

**dr Andrzej Pogłódek**

*Pracownik Katedry Prawa Konstytucyjnego Porównawczego  
i Współczesnych Systemów Politycznych Wydziału Prawa i Administracji  
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*

**Autorzy:**

**Owidiusz Mazurkiewicz, Andrzej Pogłódek,  
Bogusław Przywora, Bartłomiej Starzec,  
Bogumił Szmulik, Małgorzata Witek, Piotr Zientarski**



---

Wydawnictwo C.H.BECK  
Warszawa 2014

*Redakcja:* Joanna Ablewicz

*Projekt okładki:* Robert Rogiński



© **Wydawnictwo C.H.Beck 2014**

Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.  
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

*Skład i łamanie:* DTPArt  
*Druk i oprawa:* Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-255-6551-0



ISBN e-book 978-83-255-6552-7

# Spis treści

<b>Wprowadzenie</b>	XI
<b>Wykaz skrótów</b>	XIII
<b>Część I. Starożytność</b>	I
Rozdział 1. Bliski i Daleki Wschód	I
1. <i>Homo sapiens</i>	1
2. Mezopotamia i Egipt	2
3. Izrael	2
4. Indie	2
5. Chiny	4
6. Test	5
7. Odpowiedzi do testu	11
Rozdział 2. Grecja	12
1. Narodziny i rozwój doktryny greckiej	12
2. Od monarchii do demokracji	13
3. Sofiści	14
4. Demokracja Ateńska	15
5. Krytyka demokracji. <i>Platon</i>	16
6. <i>Arystoteles</i>	17
7. Test	18
8. Odpowiedzi do testu	24
Rozdział 3. Epoka hellenistyczna	25
1. Hellenizm	25
2. Cynizm	26
3. Epikureizm	27
4. Stoicyzm	27
5. Test	28
6. Odpowiedzi do testu	31
Rozdział 4. Rzym	32
1. Początki	32
2. <i>Polibiusz</i>	32
3. Kryzys Republiki	33
4. <i>Cycon</i>	34
5. Ideologia Rzymu cesarskiego	35
6. Test	36
7. Odpowiedzi do testu	41
Rozdział 5. Wczesne chrześcijaństwo	42
1. Źródła ideowe	42

## Spis treści

2. Święty Paweł z Tarsu	43
3. Rozwój doktryny w II i III w.	44
4. Ideologia cesarstwa chrześcijańskiego	45
5. Święty Augustyn	46
6. Test	47
7. Odpowiedzi do testu	51
<b>Część II. Myśl polityczna wieków średnich</b>	<b>53</b>
Rozdział 1. Wieki średnie	53
1. Doktryna Bizancjum	53
2. Myśl polityczna i prawna islamu	54
3. Na gruzach Rzymu	55
4. Uniwersalizm średniowieczny	56
5. Jan z Salisbury	58
6. Test	59
7. Odpowiedzi do testu	69
Rozdział 2. Późne średniowiecze	70
1. Awerronizm łaciński	70
2. Doktryna monarchii narodowej	71
3. Tomasz z Akwinu	72
4. Koncyliaryzm	73
5. Marsyliusz z Padwy	74
6. William Occam	75
7. Dante Aligheri	75
8. Test	76
9. Odpowiedzi do testu	86
<b>Część III. Myśl polityczna Odrodzenia</b>	<b>87</b>
1. U progu nowych czasów	87
2. Niccolo Machiavelli	88
3. Jan Bodin	89
4. Doktryny reformacji	90
5. Utopie renesansowe	91
6. Odrodzenie w Polsce	92
7. Test	93
8. Odpowiedzi do testu	106
<b>Część IV. Myśl polityczna XVII i XVIII w.</b>	<b>107</b>
Rozdział 1. Myśl polityczna i prawa XVII w.	107
1. Klimat ideowy epoki	107
2. Kontrreformacja	108
3. Absolutyzm monarszy	108
4. Szkoła prawa natury	109

5. Ideologia rewolucji angielskiej _____	110
6. <i>Tomasz Hobbes</i> _____	110
7. <i>John Locke</i> _____	110
8. Ideologia „złotej wolności” w Polsce _____	111
9. Test _____	112
10. Odpowiedzi do testu _____	124
Rozdział 2. Oświecenie _____	125
1. Klimat ideowy epoki _____	125
2. <i>Karol Monteskiusz</i> _____	126
3. <i>Jan Jakub Rousseau</i> _____	128
4. Utopie oświeceniowe _____	129
5. Doktryna Rewolucji Amerykańskiej _____	131
6. Doktryna Rewolucji Francuskiej _____	131
7. Doktryna polskiego Oświecenia _____	133
8. Test _____	134
9. Odpowiedzi do testu _____	148
<b>Część V. Myśl polityczna XIX w.</b> _____	149
Rozdział 1. Doktryna doby porewolucyjnej: od Kongresu Wiedeńskiego do Wiosny Ludów _____	149
1. Wprowadzenie _____	149
2. Myśl konserwatywna _____	149
3. Teokraci francuscy _____	150
4. Teokraci polscy _____	151
5. Romantyzm polityczny we Francji _____	151
6. Romantyzm polityczny w Niemczech _____	152
7. Romantyzm polityczny w Wielkiej Brytanii _____	153
8. Test _____	153
9. Odpowiedzi do testu _____	160
Rozdział 2. Liberalizm polityczny w XX w. _____	161
1. Wprowadzenie _____	161
2. Liberalizm katolicki _____	162
3. Liberalizm niemiecki _____	162
4. Liberalizm francuski _____	163
5. Liberalizm angielski _____	164
6. Liberalizm na ziemiach polskich _____	165
7. Test _____	166
8. Odpowiedzi do testu _____	171
Rozdział 3. Socjalizm _____	172
1. Wprowadzenie _____	172
2. „Socjalizm utopijny” _____	172
3. „Socjalizm naukowy” _____	173
4. Test _____	175
5. Odpowiedzi do testu _____	181



## Spis treści

Rozdział 4. Pozytywizm prawniczy	182
1. Wprowadzenie	182
2. <i>John Austin</i>	183
3. Pozytywizm niemiecki	183
4. <i>Hans Kelsen</i>	184
5. Podsumowanie	185
6. Test	186
7. Odpowiedzi do testu	192
Rozdział 5. Nauka społeczna Kościoła	193
1. Wprowadzenie	193
2. Przełomowość pontyfikatu <i>Leona XIII</i>	194
3. Kierunki rozwoju katolickiej Nauki Społecznej w pierwszej połowie XX wieku	196
4. <i>Aggiornamento</i>	196
5. Test	198
6. Odpowiedzi do testu	204
Rozdział 6. U progu XX w. Początki współczesności	205
1. Wprowadzenie	205
2. Rasizm	205
3. Anarchizm	206
4. Korporacjoznim	208
5. Agraryzm	209
6. Test	210
7. Odpowiedzi do testu	216
<b>Część VI. Myśl polityczna XX i XXI w.</b>	217
Rozdział 1. Doktryny antydemokratyczne – faszyzm, nazizm, komunizm	217
1. Faszyzm	217
2. Narodowy socjalizm	219
3. Komunizm	220
4. Test	222
5. Odpowiedzi do testu	227
Rozdział 2. Współczesne demokratyczne doktryny polityczno-prawne	228
1. Wprowadzenie	228
2. Teoria państwa ustaw	229
3. Teoria państwa sędziów	229
4. Teoria państwa prawa	229
5. Demokratyczne państwo prawne	230
6. Pozostałe szkoły prawa	232
7. Test	232
8. Odpowiedzi do testu	240
Rozdział 3. Współczesne pozaeuropejskie doktryny polityczne	241
1. Wprowadzenie	241
2. Afryka	242

3. Ameryka Łacińska	244
4. Azja	246
5. Świat arabski	247
6. Test	250
7. Odpowiedzi do testu	254
Rozdział 4. Doktryny „Kontrkultury”	255
1. Wprowadzenie	255
2. Nowa Lewica	256
3. Feminizm	257
4. Pacyfizm	258
5. Idee ekologiczne	259
6. Test	259
7. Odpowiedzi do testu	264



# Wprowadzenie

Wykład Historii Doktryn Politycznych i Prawnych zajmuje w programie studiów prawniczych poczesne miejsce. Stanowi on jeden z przedmiotów wykładanych na pierwszym roku studiów. Historia doktryn odgrywa nieocenioną rolę w daniu studentowi szerszego spojrzenia na instytucje prawne i ustrojowo-polityczne. Przygotowuje go do nauki przedmiotów dogmatycznych posiadających przecież także swoje doktrynalno-teoretyczne podstawy dziś, często z powodu ograniczania liczby godzin i nacisku na źle rozumianą praktyczność studiów, nieobecnych w podstawowym wykładzie przedmiotów. Tym większa jest rola wykładu z historii doktryn stanowiącego jedno z niewielu miejsc, gdzie student ma okazję zapoznać się z możliwością różnorodnego (i równie uprawnionego) spojrzenia na taki sam problem. Waga przedmiotu poświęconego ewolucji i rozwojowi myśli ludzkiej dotyczącej zagadnień państwa, prawa i sfery publicznej (polityki) jest tym ważniejsza, że szczegółowe rozwiązania prawne ulegają – szczególnie współcześnie – dość częstym zmianom, nie zmienia się jednak – a przynajmniej nie równie często – doktrynalna czy teoretyczna podbudowa tychże instytucji prawnych i społecznych. Stąd właśnie dobra znajomość doktryn politycznych i prawnych oraz teorii pozwala w sposób łatwy reagować na bieżące zmiany prawne.

Zasadność prowadzenia wykładu poświęconego doktrynom politycznym i prawnym nie powinna być poddawana w wątpliwość także, a może przede wszystkim, dzisiaj. Wykład taki pozwala na wyposażenie jego słuchacza w niezbędny aparat umożliwiający zrozumienie uzasadnienia wielu obowiązujących i przyjmowanych rozwiązań prawnych. Posiadają one przecież swoje źródło w takich czy innych koncepcjach doktrynalnych. Posiadanie wiedzy z tego zakresu umożliwia także prowadzenie dyskusji dotyczącej określonych rozwiązań prawno-politycznych, posługując się uzasadnieniem głębszym niż racja wyłącznie polityczna czy zwykły praktycyzm.

Inicjatywa napisania tej pracy zrodziła się w Katedrze Prawa Konstytucyjnego Porównawczego i Współczesnych Systemów Politycznych WPiA UKSW. Grono Autorów obejmuje pracowników tej Katedry oraz inne osoby z nią współpracujące.

Książka została podzielona na dwadzieścia rozdziałów. Objęto nimi rozwój myśli ludzkiej od starożytności do czasów nam współczesnych. W książce przyjęte zostało, jak w większości prac tego typu, pogrupowanie doktryn zgodnie z miśszanym kryterium czasowo-rodzajowym. Nie ulega jednak wątpliwości, że w większości przypadków stanowi to podział umowny. Doktryny te nieraz rozwijały się obok siebie, zazębiały się. Gdy jedne schodziły ze sceny, inne wschodziły. Wyznaczone naturą tej książki ramy objętościowe poszczególnych rozdziałów nie pozwoliły oczywiście zawrzeć w nich wszystkich interesujących czy ciekawych doktryn

## **Wprowadzenie**

czy twórców z danej epoki. Zmuszały Autorów do dokonywania pewnej selekcji czy uogólniania pewnych tendencji. Rozdziały zostały jednak wyposażone w obszerne wskazania bibliograficzne, dzięki którym zainteresowany Czytelnik z łatwością będzie mógł pogłębić swoją wiedzę w interesującym go aspekcie. Po każdym z rozdziałów znajdują się pytania testowe. Ogółem Czytelnik znajdzie w tym opracowaniu ponad osiemset pytań testowych wraz z kartami odpowiedzi. Taka liczba pytań pozwala na objęcie nimi nie tylko podstawowych zagadnień związanych z tematyką książki, ale także pytań nieraz bardzo szczegółowych.

Redaktorzy wyrażają nadzieję, że oddawana do rąk Czytelników pozycja będzie dla nich dobrą pomocą w przygotowaniu do egzaminu z Historii Doktryn Politycznych i Prawnych oraz pokrewnych przedmiotów prowadzonych na takich kierunkach jak Administracja, Politologia i Stosunki Międzynarodowe.

*Redaktorzy*

# Wykaz skrótów

## 1. Czasopisma

AC .....	<i>Analecta Cracoviensia</i>
AUW .....	<i>Acta Universitatis Wratislaviensis</i>
CP-H .....	Czasopismo Prawno-Historyczne
GSP .....	Gdańskie Studia Prawnicze
PiP .....	Państwo i Prawo
PPiA .....	Przegląd Prawa i Administracji
RS .....	<i>Resovia Sacrae</i>
SNP .....	Studia Nauk Politycznych
SP-E .....	Studia Prawniczo-Ekonomiczne
SZN .....	Studenckie Zeszyty Naukowe
ZH-P SD .....	Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego
ZN SW .....	Zeszyty Naukowe Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku
ZN UG .....	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego
ŻiM .....	Życie i Myśl

## 2. Inne skróty

n. ....	następny/-a, -e
p.n.e. ....	przed naszą erą
r. ....	rok
s. ....	strona
UMCS .....	Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
w. ....	wiek
WSP .....	Wyższa Szkoła Pedagogiczna
zob. ....	zobacz



# Część I. Starożytność

## Rozdział I. Bliski i Daleki Wschód

**Literatura:** F. Bykow, Powstanie chińskiej myśli politycznej i filozoficznej, Warszawa 1978; K. Grzybowski, Doktryny polityczne starożytnego Wschodu, CP-H 1967, z. 1; J. Justyński, Historia doktryn politycznych i prawnych, Toruń 2004; W. Kornatowski, Zaczątki myśli teoretycznej o państwie na tle stosunków w Egipcie i Mezopotamii, Toruń 1949; W. Kornatowski, Zarys dziejów myśli politycznej starożytności, Warszawa 1968; A. Kość, Prawo a etyka konfucjańska w historii myśli prawnej Chin, Lublin 1998; G.L. Seidler, Myśl polityczna starożytności, Kraków 1961; G.L. Seidler, Przedmarksowska myśl polityczna, Kraków 1985.

### I. *Homo sapiens*

U zarania swoich dziejów *homo sapiens* żył w niewielkich grupach, przemieszczając się stale w poszukiwaniu nowego miejsca do życia. Ówczesna społeczność ludzka nie pozostawiła po sobie bogatego dorobku w zakresie doktrynalnym. Z zachowanych jednak w jaskiniach malunków czy też w wyniku badań archeologicznych możemy domniemywać, że posiadała ona system wierzeń religijnych (np. totemizm – kult zwierząt czy też kult płodności). Bardziej rozwinięte – i znane – poglądy doktrynalne pojawiły się wraz z przekształceniem się społeczności koczowniczo-zbierackiej w społeczność osiadłą, zajmującą się przede wszystkim uprawą roli. Przejście na osiadły tryb życia wymuszało bowiem stworzenie bardziej ustabilizowanej struktury społeczno-politycznej. Wraz z tym pojawiło się także zróżnicowanie ze względu na wykonywane zajęcie, zwiększyły się różnice majątkowe między członkami społeczności.

Pierwsze rozwinięte cywilizacje powstały nad brzegami wielkich rzek. Tak było zarówno w przypadku Mezopotamii (Eufkrat i Tygrys), Egiptu (Nil), Indii (Indus i Ganges) i Chin (Hoang-Ho). Rzeka umożliwiała rozwój rolnictwa, ale także wymagała powstania silnej władzy państwowej, odpowiadającej za utrzymanie i stworzenie systemu irygacyjnego (Egipt, Mezopotamia). Państwami wschodu władali despotyczni władcy, będący formalnie właścicielami całej ziemi w danym państwie (zob. G.L. Seidler, Myśl polityczna starożytności, Kraków 1961, s. 20–32).



### 2. Mezopotamia i Egipt

Dawna Mezopotamia podzielona była początkowo na wiele państw-miast, w których władzę sprawowali monarchowie, posiadający władzę absolutną. W późniejszym okresie, na tym obszarze, występowała dominacja niektórych państw (Babilonu, Asyrii). Władza absolutna ówczesnych monarchów opierała się na legitymacji teokratycznej – władca uznawany był albo za boga, syna lub krewnego boga, albo też za osobę wybraną przez bogów do sprawowania rządów. Pod tym względem wyróżniali się władcy asyryjscy, którzy odwoływali się do świeckiego uzasadnienia swojej władzy – potęgi militarnej państwa. Boskie pochodzenie władzy wpływało także na pojmowanie prawa, które było rozumiane jako wola boska. Przekroczenie prawa było więc złamaniem woli boskiej, czym uzasadniano surowość ówczesnego prawa. Przykładem takiego prawa jest Kodeks Hammurabiego (zob. *G.L. Seidler, Myśl polityczna starożytności*, Kraków 1961, s. 75–80). Także w Egipcie, podzielonym początkowo na Dolny Egipt i Górny Egipt, doktryna boskiego pochodzenia władzy była niekwestionowana i została rozwinięta najpełniej, do czego niewątpliwie przyczyniła się dość spokojna, w porównaniu do państw-miast Mezopotamii, historia Egiptu. Faraon w Egipcie był władcą absolutnym, faktycznie jego władza była znacząco ograniczona przez kastę kapłańską (zob. *G.L. Seidler, Myśl polityczna starożytności*, Kraków 1961, s. 87–94).

### 3. Izrael

Żydzi odróżniali się od sąsiednich ludów, nie tylko wiarą w jednego Boga (monoteizm), ale także odmiennym pojmowaniem władzy. Za najstarszą strukturę polityczną należy uznać tzw. demokrację pustynną. Opis jej znajdziemy w Starym Testamencie. Po śmierci *Jozuego* Żydzi nie mieli początkowo wspólnego wodza, a każde plemię wybierało własnego naczelnika (szofer-sędziego) i tylko w nielicznych wypadkach przekazywano władzę w ręce jednego sędziego. Dopiero później doszło do powołania króla. Jednak w odróżnieniu od ludów sąsiednich, nie był on uznawany za Boga, ponieważ Żydzi wierzyli, że to *Jahwe* bezpośrednio rządzi swoim ludem, a król i kapłani jedynie wykonują jego wolę. Ze względu na odmienną tę religii od religii sąsiednich ludów, Żydzi zaczęli się uznawać za naród wybrany przez Boga i cieszący się jego opieką. Niepowodzenia i klęski traktowano jako karę za niewierność wobec Boga (zob. *G.L. Seidler, Myśl polityczna starożytności*, Kraków 1961, s. 80–87).

### 4. Indie

W Indiach rozwój myśli polityczno-prawnej związany był kultem i wierzeniami religijnymi *Ariów*. Źródłem wiedzy o nich są *Wedy* (wiedza święta). *Wedy* skła-

dają się z czterech zbiorów (*Sanhita*). Pierwszy (*Rygweda*) zawiera hymny na cześć bogów; drugi (*Samaweda*) teksty pieśni kapłańskich; trzeci (*Jadzurweda*) to zbiór modlitw i formuł ofiarnych; czwarty (*Atharwaweda*) to modlitwy i formuły wymawiane przy zaklęciach. Doktryną znajdującą oparcie w *Wedach* był braminizm. Braminizmem określa się doktrynę religijno-społeczną, która kształtowała się w Indiach od wkroczenia *Ariów* do Pendżabu, aż do powstania buddyzmu. W doktrynie tej doszło do podziału na kasty – w obrębie społeczności aryjskiej ukształtowały się trzy kasty (dziedziczne), odrębne grupy społeczne, o specjalnych obowiązkach, prawach i moralności, o różnych obyczajach i zawodach. Kastę wojowników (*kszatrije*) stworzyła skupiona wokół króla drużyna wojskowa, wraz z potomkami rodów książęcych. Większość *Ariów* zajmująca się rolnictwem, rzemiosłem lub kupiectwem – utworzyła kastę *wajsjów*. Najwyższą kastę, braminów, stworzyli oddzieleni od reszty społeczeństwa kapłanie. Tubylczą ludność *Drawidów* zamknięto zaś w ramach odrębnej, oddzielonej od reszty, najniższej i pogardzanej kasty „nieczystych” – *siurdów* (zob. G.L. Seidler, *Myśl polityczna starożytności*, Kraków 1961, s. 52–62).

O ile braminizm był wyrazem poglądów kasty kapłańskiej, to buddyzm wyrażał poglądy arystokracji wojskowej. Buddyzm, będąc raczej filozofią niż religią, objął swoim oddziaływaniem nie tylko Indie, ale także znaczne obszary Azji. Założycielem buddyzmu był urodzony w rodzinie arystokratycznej *Gautama Siddharta* (560–480 p.n.e.), którego nazwano *Buddą* tj. „przebudzonym”, kiedy objawił swoją doktrynę. Zgodnie z legendą, miał on w wieku 29 lat porzucić rodzinę, dostatki książęcego życia i szukać doskonałości u bramińskich ascetów. Wreszcie, po porzuceniu ascezy, w dalszej wędrówce doszedł do poznania czterech prawd: o cierpieniu, o powstaniu cierpienia, o zniszczeniu cierpienia i wreszcie o drodze prowadzącej do likwidacji cierpienia. Nauczał, że człowiek powinien sprowadzić do minimum to, co przywiązuje go do życia. W ten sposób można było dojść do stanu *Nirwany*, kończącego wędrówkę dusz. *Budda* w swojej nauce przekroczył podziały kastowe. Od wyznawców wymagał wypełniania pięciu przykazań: zakazu morderstwa, kradzieży, kłamstwa, używania upajających napojów i wreszcie zakazu rozwiązłego życia. Jednak tylko mnisi musieli żyć w celibacie, nie posiadając własności (zob. G.L. Seidler, *Myśl polityczna starożytności*, Kraków 1961, s. 67–70).

Obraz myśli politycznej starożytnych Indii można odnaleźć także w literaturze niereligijnej. Najważniejsza jest tu *Księga Manu*. W starożytnych Indiach wierzono, że księgę praw objawił stwórca świata swemu synowi *Manu*, opiekunowi porządku społecznego, a ten rozpowszechnił ją wśród ludzi. *Księga Manu* nie stanowi jednolitego zbioru przepisów. Znajdują się w niej, poza normami prawnymi, także normy odnoszące się do kultu religijnego, obowiązków ojców rodzin, kapłanów i ascetów, a także uwagi o sztuce rządzenia. W dwóch epepejach indyjskich *Mahabharata* i *Ramajada* znajdziemy ocenę dobrych i złych władców, poglądy ustrojowe, myśli o sztuce rządzenia. Cenną ilustrację poglądów politycznych stanowi także traktat „*Arthasastra*” (*Księga o korzyściach*), którego autorstwo przypisuje się braminowi *Kautilji* (zob. G.L. Seidler, *Myśl polityczna starożytności*, Kraków 1961, s. 70–75).

### 5. Chiny

W Chinach kolebką państwa były brzegi Żółtej Rzeki. Tutaj potrzeba opanowania rzeki, budowa systemu irygacyjnego dała początek pierwszym organizmom państwowym. Nad brzegiem Żółtej Rzeki istniało początkowo wiele feudalnych księstw, które ostatecznie zostały zjednoczone w 221 r. p.n.e. przez władcę księstwa Tsin.

W Chinach wykształciły się cztery kierunki polityczno-społeczne. Pierwszym z nich była szkoła stworzona przez *Lao-Tse*, którego doktrynę znamy z książki, noszącej od III w.n.e. tytuł „*Tao-te-king*”. System filozoficzny *Lao-Tse*, dzieli się, zgodnie z tytułem, na dwie części. Pierwsza traktuje o *Tao*, tj. o naczelnej zasadzie wszechświata, druga mówi o cnocie. *Lao-Tse* pojmował *Tao* jako coś niewidocznego, niesłyszalnego, nieuchwytnego, bezsubstancjalnego, a jednocześnie przenikającego i kończącego wszystkie zjawiska i rzeczy. Do *Tao* człowiek mógł zbliżyć się przez oderwanie się od życia praktycznego i zwrócenie się ku swemu wnętrzu. W ten sposób, przez niedziałanie, człowiek miał osiągnąć spokój wewnętrzny i szczęście. *Lao-Tse* odrzucał także wszelkie zarządzenia i nakazy władzy, twierdząc, że prawo stanowione pociąga w następstwie swojego stosowania przekroczenie i łamanie praw, co powoduje zamęt i niepokój w państwie. Władza cesarska miała u *Lao-Tse* pochodzenie boskie, jednak cesarz nie powinien ingerować w sprawy ludu. Rządzić powinien bez przymusu, bez aparatu władzy i wojska. Ideałem ustrojowym było dla *Lao-Tse* małe księstwo rządzone bez biurokracji i wojska, państwo samowystarczalne, niezagrażające sąsiadom, którego ludność żyje zgodnie z naturą i jest szczęśliwa, gdyż powróciła do idyllicznej zgody wspólnoty pierwotnej (zob. *G.L. Seidler*, *Myśl polityczna starożytności*, Kraków 1961, s. 30–35).

Drugim kierunkiem była doktryna stworzona przez *Konfucjusza* (551–479 p.n.e.), która powstała i miała swoich zwolenników wśród kół urzędniczych. Tam bowiem istniała atmosfera sprzyjająca pielęgnowaniu formalistyki, ceremoniału i rytuału. Studiowano i doceniano znaczenie tradycji. Nic też dziwnego, że sens myśli konfucjańskiej można sprowadzić do przywrócenia minionej przeszłości, wskrzeszenia dawnych obyczajów z ich formalistyką, etykietą i rytuałami, a przede wszystkim do przywrócenia pokory wśród ludu. Środkiem ku temu miało być udoskonalenie osobowości człowieka. Państwo miało się opierać na starannie wyszkolonych urzędnikach, co z biegiem lat, gdy doktryna *Konfucjusza* zaczęła oddziaływać na życie społeczne, doprowadziło do powstania systemu egzaminów urzędniczych. Podstawę tzw. kanonu konfucjańskiego stanowi *Pięcioksiąg*, którego autorstwo związane jest z osobą *Konfucjusza*. Jednym z kontynuatorów myśli *Konfucjusza* był *Mencjusz*. Losy doktryny były różne, zyskiwała ona zwolenników, tak że u schyłku panowania dynastii *Czou* jej zasięg był szeroki. Po zjednoczeniu Chin w 221 r. p.n.e. została jednak potępiona, księgi spalone, a wyznawcy byli prześladowani. Jednak już po kilkudziesięciu latach na powrót zajęła swoje naczelne miejsce i do dziś jest najbardziej znaną doktryną dawnych Chin (zob. *G.L. Seidler*, *Myśl polityczna starożytności*, Kraków 1961, s. 36–40 i 48–52).

Trzecim kierunkiem była doktryna *Mo-Ti*, która powstała w opozycji wobec doktryny *Konfucjusza*. Dla *Mo-Ti* kult przodków, rozbudowany ceremoniał, kosztowna etykieta były zbędną rozrzutnością. *Mo-Ti* odrzucał pogląd *Konfucjusza* o naturalnym charakterze rodziny i państwa. Społeczeństwo widział jako zespół jednostek, które wzajemnie obdarzają się powszechną i bezwzględną miłością. Ideał ustroju *Mo-Ti* to zorganizowane hierarchicznie społeczeństwo, które powinno żyć prosto, trzeźwo, oszczędnie oraz w posłuszeństwie. Doktryna młodszego o dwa pokolenia od *Konfucjusza Mo-Ti*, początkowo popularna, przetrwała jednak niecałe dwa stulecia, u progu II w. nie spotykamy już jej zwolenników (zob. G.L. Seidler, *Myśl polityczna starożytności*, Kraków 1961, s. 41–43).

Ostatnim kierunkiem była doktryna prawnicza, której przedstawiciele także zwalczali doktrynę *Konfucjusza*, jednak czynili to ze stanowiska praktycznej polityki. Doktryna prawnicza pojawiła się w księstwie *Tsi*, które na przełomie VI i V w. p.n.e. odgrywało dominującą rolę wśród państw feudalnych w Chinach. Przedstawiciele tej doktryny główne źródło dobrego ustroju widzieli w instytucjach politycznych i prawnych, odmiennie więc niż zwolennicy *Konfucjusza*, którzy wartość ustroju uzależniali od etycznego poziomu władcy i jego urzędników. Doktryna prawnicza zwalczała apoteozowanie przeszłości, głosząc, że jedyną gwarancją potęgi państwa jest porządek dostosowany do aktualnej sytuacji. Wobec tego jej przedstawiciele głosili potrzebę silnej władzy i sprawnej administracji, stojącej na straży porządku prawnego. Nie dążyli do moralnego ulepszenia świata, chcieli jedynie porządku w stosunkach społecznych przez wprowadzenie odpowiednich reguł prawnych. Doktryna prawnicza stała się oficjalną doktryną polityczną w państwie *Tsin*. Należy także pamiętać, że władca tego państwa król *Czeng* zjednoczył całe Chiny (zob. G.L. Seidler, *Myśl polityczna starożytności*, Kraków 1961, s. 43–47).

## 6. Test

### 1. Ustrój starożytnego Egiptu miał charakter:

- a) demokratyczny,
- b) teokratyczny,
- c) arystokratyczny.

### 2. Biały i czerwony kolor korony faraonów oznaczał:

- a) czerwony: Dolny Egipt, biały: Górny Egipt,
- b) czerwony: Górny Egipt, biały: Dolny Egipt,
- c) obie odpowiedzi są błędne.

### 3. Cywilizacja Mezopotamii, powstała w dorzeczu:

- a) Indusu i Gangesu,
- b) Eufratu i Tygrysu,
- c) Nilu.